

«Και διηγώντας τα να κλαις...»;

Αντώνης Λιάκος, *ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ: ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993.

Ισαάκ Σαμπεθάι

- Το Σύστημα Κοινωνικών Ασφαλίσεων εξετάζει εφέτος η αντιπροσωπεία του Ο.Ο.Σ.Α.
- Δέσμη μέτρων για την αγορά εργασίας θα φέρει στον κοινωνικό διάλογο η Κυβέρνηση.
- Νέο κύμα μαζικής μετανάστευσης από την Αλβανία; • Σ.Ε.Β.: Τυχόν μείωση του χρόνου εργασίας θα πλήξει την ανταγωνιστικότητά μας εάν δεν ισχύσει ταυτόχρονα και στους εμπορικούς μας εταίρους... • Κυβέρνηση προς εργαζομένους: Η δημοσιονομική εξυγίανση έχει προτεραιότητα.

ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ για τίτλους της τρέχουσας ειδησεογραφίας των τελευταίων μηνών, αλλά θα μπορούσαν, με ασημαντες παραλλαγές, να προέρχονται από τις εφημερίδες της δεκαετίας του 1920. Κι όμως – η κοινωνική και η οικονομική πραγματικότητα έχει αλλάξει ριζικά μέσα στα τελευταία 15 χρόνια... Και οι δύο αυτές προτάσεις μοιάζουν κοινοί τόποι – σχεδόν αναμενόμενες αντιδράσεις μετά την ανάγνωση ενός βιβλίου κοινωνικής ιστορίας, όπως είναι η ογκώδης μελέτη του Αντώνη Λιάκου. Πού βρίσκεται λοιπόν η διαφορά; Μα στη δύναμη με την οποία ο συγγραφέας μάς δείχνει πόσα πράγματα έχουν μείνει ίδια και πόσα έχουν αλλάξει (και γιατί), καθώς και τι υποδηλώνουν όλ' αυτά για το μέλλον.

Η Ελλάδα του μεσοπολέμου ήταν η Ελλάδα της Μικρασιατικής Καταστροφής, με τους 1.200.000 πρόσφυγες, με την απείρως «ελαστική» προσφορά και αμοιβή εργασίας, με τα ουσιαστικά ανύπαρκτα κοινωνικά δικαιώματα των εργαζομένων (και των ανέργων), των παιδιών, των γυναικών και των ηλικιωμένων. Ο Α.Λ. «περιγράφει» – η λέξη είναι πολύ φτωχή – αυτήν την Ελλάδα και δείχνει πώς, μέσα από έναν αστερισμό παραγόντων, αναδύθηκαν βασιανιστικά και έγιναν αποδεκτοί, όχι χωρίς παλινδρομήσεις, ορισμένοι βασικοί κοινωνικοί θεσμοί που σήμερα μας φαίνονται αυτονόητοι: η οκτάωρη ημερήσια εργασία και το δικαίωμα των εργαζομένων στον ελεύθερο χρόνο, η κατάργηση (για την ακρίβεια: ο περιορισμός) της παιδικής εργασίας και το δικαίωμα στην εκπαίδευση, η υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση και το δικαίωμα στην υγεία, η κατοχύρωση ενός κατώτατου μισθού και η φροντίδα για τη στέγαση... Κι ωστόσο, *σήμερα* η γενική εφαρμογή του οκτώωρου και του κατώτατου μισθού αμφισβητούνται με τον επισημότερο τρόπο, η παιδική εργασία έχει στέκι στα φανάρια των διασταυρώσεων, η διάσωση των ασφαλιστικών ταμείων θα είναι το επόμενο θέμα του «κοινωνικού διαλόγου», το δικαίωμα στην υγεία «καλύπτεται» από ένα δημόσιο σύστημα υγείας που υστερεί σε σχέση με τις προτάσεις που είχε υποβάλει η Οργάνωση Υγείας της Κοινωνίας των Εθνών στην ελληνική κυβέρνηση το 1929... Και τότε; Τότε η Ελλάδα είχε γεμίσει πρόσφυγες και πάνω απ' όλη την Ευρώπη πλανιόταν το φάσμα του μπολσεβικισμού που ανάγκαζε τις αστικές κυβερνήσεις – και την ελληνική – ν' ασχοληθούν με το «εργατικό ζήτημα», όπως ρητά ομολογούσαν οι ηγέτες τους. Η οικονομική ανόρθωση της χώρας και η εξασφάλιση της πολιτικής και κοινωνικής σταθερότητας ήταν όμως δύο στόχοι όχι πάντοτε συμβατοί, σύμφωνα τουλάχιστον με τη θεωρηση των αστικών πολιτικών κομμάτων και των εργοδοτικών φορέων, εφόσον η θέσπιση κοινωνικών δικαιωμάτων συνεπαγόταν αυξημένο κόστος για τις επιχειρήσεις ή αντιστρατευόταν τη δημοσιονομική εξυγίανση που ήθελαν – και τότε – οι κυβερνήσεις. Η υπέρβαση του ασυμβίβαστου, που οδήγησε στην εισαγωγή ορισμένων κοινωνικών δικαιωμάτων και κάποιων ψηγμάτων κράτους πρόνοιας, προέκυψε από τη συγκλίνουσα δραστηριότητα του διεθνούς παράγοντα (δηλαδή του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας), των ρεφορμιστών συνδικαλιστών και μιας ομάδας διανοουμένων/δημόσιων λειτουργών, και συνίστατο είτε στην επιλογή της μέσης οδού είτε σε μια νέα συνθετική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η θεσμοθέτηση, π.χ., της υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης όχι μόνο αποσοβούσε τον κίνδυνο της κοινωνικής ανατροπής αλλά συνέβαλλε και στην οικονομική ανάπτυξη. Βέβαια, από τη νέα αντίληψη μέχρι την πράξη η απόσταση ήταν μεγάλη, με αποτέλεσμα «η εργατική νομοθεσία να μένει στο χαρτί». Όπως λέει ο συγγραφέας, «...οι κοινωνικές ασφαλίσεις και η εργατική νομοθεσία βρίσκονταν σε τόσο χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης και η εφαρμογή τους ήταν τόσο ανεπαρκής, ώστε αποτελούσαν υποκατάστατα κοινωνικών δικαιωμάτων. Με άλλα λόγια, η κοινωνική πολιτική έδωσε τη θέση της σε μια πολιτική απομιμήσεων.»

Η ιστορία που αφηγείται – και αναλύει – ο Α.Λ. έχει πολλές συναρπαστικές λεπτομέρειες. Για παράδειγμα, η ιδέα της διεθνούς εναρμόνισης της εργατικής νομοθεσίας, δηλαδή ο λόγος ύπαρξης της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ) και του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (ΔΓΕ), που ήταν «ο μόνος από τους οργανισμούς που ιδρύθηκαν την επαύριο του Α' Παγκόσμιου Πολέμου ο οποίος επέζησε του δευτέρου», «δεν ήταν επακόλουθο της εθνικής εργατικής νομοθεσίας αλλά, θεωρητικά, προϋπόθεσή της», όπως επισημαίνει ο συγγραφέας. Για να αποδεχθεί δηλαδή μια χώρα τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας, απαιτούσε να κάνουν το ίδιο και οι άλλες, ώστε να υπάρξει ισότητα όρων ανταγωνισμού και να αποτραπεί το «κοινωνικό dumping». Όπως έλεγε το 1930 ο πρώτος διευθυντής του ΔΓΕ, «η ΔΟΕ έχει ως στόχο να προστατεύσει και να βοηθήσει τα κράτη με την πιο προχωρημένη κοινωνική πολιτική εναντίον του δόλιου ανταγωνισμού των καθυστερημένων χωρών»: εξ ου και οι πιέσεις που ασκούσε το ΔΓΕ στις ελληνικές κυβερνήσεις της εποχής για κύρωση και πρακτική εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων εργασίας. Σαρανταπέντε χρόνια αργότερα, η εναρμόνιση της κοινωνικής πολιτικής στην ΕΟΚ στηρίχθηκε, σε μεγάλο βαθμό, στο Άρθρο 100 της Συνθήκης της Ρώμης, το οποίο επιτρέπει την έκδοση οδηγιών για την προσέγγιση των νομοθετικών διατάξεων των κρατών μελών που

έχουν άμεση επίπτωση στη λειτουργία της κοινής αγοράς – δηλαδή στους όρους ανταγωνισμού. Επίσης, εξηταπέντε χρόνια αργότερα, η διοίκηση του ΣΕΒ απάντησε «θετικά» στο αίτημα της ΓΣΕΕ για μείωση του χρόνου εργασίας, υπό την προϋπόθεση της εφαρμογής της νέας ρύθμισης σε παγκόσμια κλίμακα.

Βέβαια, τα παραπάνω δεν πρέπει να εκληφθούν ως καταγγελία ή ως «ξεσκέπασμα» του ΔΓΕ από τον συγγραφέα. Κάθε θεσμός αποκτά τη δική του αυτόνομη δυναμική και κρίνεται από τα αποτελέσματα της λειτουργίας του. Η έντονη ενασχόληση του ΔΓΕ με τα ελληνικά πράγματα στην περίοδο του μεσοπολέμου μπορεί να σχετιζόταν με την προσπάθειά του να δείξει στις προηγμένες χώρες-μέλη του ότι επιτέλους μερικές καθυστερημένες χώρες προχωρούν στην εναρμόνιση της κοινωνικής τους πολιτικής, καθώς και να αναחיτήσει την επιρροή των κομμουνιστικών ιδεών – καρπός, όμως, αυτής της ενασχόλησης ήταν, σε τελευταία ανάλυση, η βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας, εφόσον το ΔΓΕ συνέβαλε στην κατοχύρωση του οκταώρου, στον περιορισμό της παιδικής εργασίας, στην εισαγωγή της υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης, στη θέσπιση του κατώτατου μισθού και των συλλογικών συμβάσεων. Και δεν είναι τυχαίο ότι, ακόμη και στην περίοδο μετά το 1974, το ΔΓΕ παρέμεινε αποδέκτης καταγγελιών και προσφυγών των ελληνικών συνδικαλιστικών οργανώσεων και παρατάξεων όλων των τάσεων κατά των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων για παραβίαση των διεθνών συμβάσεων εργασίας που είχε υπογράψει η χώρα (προσφυγών που αφορούσαν είτε τις αντισυνδικαλιστικές διατάξεις του Ν. 330/76, είτε τη χρήση της πολιτικής επιστράτευσης για την αντιμετώπιση των απεργιών, είτε το νομοθετικό περιορισμό της αύξησης των μισθών στη διάρκεια του σταθεροποιητικού προγράμματος 1986-87), ενώ η ανάλυση και οι προτάσεις της Έκθεσης που υπέβαλε το 1978 ο Μπλανσάρ (διευθυντής του ΔΓΕ) στην ελληνική κυβέρνηση, σε συνδυασμό βέβαια με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, επηρέασαν θετικά τον εκσυγχρονισμό της εργατικής νομοθεσίας στη δεκαετία του 1980 – με κορυφαίο παράδειγμα την κατάργηση της υποχρεωτικής διαιτησίας το 1990.

Δεν πρέπει, ακόμη, να νομισθεί ότι η δραστηριότητα του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας ή, γενικότερα, η σχέση εργασίας και πολιτικής στην Ελλάδα του μεσοπολέμου αποτελούν το μόνο αντικείμενο της μελέτης του Α.Λ., όπως θα περίμενε κανείς κρίνοντας από τον τίτλο του. Ίσως ο μεγαλύτερος πλούτος του βιβλίου βρίσκεται σ' αυτά που ο συγγραφέας θεωρεί απαραίτητο να περιγράψει ή να εξιστορήσει, ώστε να στηρίξει και να φωτίσει την κύρια ανάλυσή του. Πρόκειται ακριβώς για τους όρους εργασίας και διαβίωσης στην περίοδο του μεσοπολέμου. Η γεύση με την οποία μένει ο (μη ηλικιωμένος, φυσικά) αναγνώστης, που δεν διαθέτει τις δικές του προσωπικές εμπειρίες, είναι ότι πρόκειται για άλλη χώρα

και άλλον αιώνα, π.χ. για την Αγγλία της βιομηχανικής επανάστασης. Ο συγκλονισμός είναι έντονος: οι περιγραφές για την παιδική εργασία, για τις συνθήκες υγιεινής και στέγασσης και για τα ωράρια και τους χώρους εργασίας, με βάση αδιάσειστες μαρτυρίες της εποχής (Ελλήνων δημόσιων λειτουργών, στελεχών των ΔΓΕ που έκαναν επιτόπιες έρευνες, και ξένων διπλωματών), είναι ανατριχιαστικές και το στοιχείο της έκπληξης μεγάλο, ακόμη και για τον ίδιο τον συγγραφέα, όπως δείχνει το παρακάτω απόσπασμα, χαρακτηριστικό του ήθους της μελέτης:

«Παρόμοιες περιγραφές [για την υγεία του πληθυσμού] αφιχνιάζουν ακόμη και τον ερευνητή. Σκεφτόμαστε συνήθως το παρελθόν με το εικονογραφικό απόθεμα που μας είναι οικείο από γκαβούρες, πίνακες και παλιές φωτογραφίες, χωρίς να λογαριάζουμε την αναγκαστική επιλεκτικότητά τους, τους περιορισμούς δηλαδή που επιβάλλουν οι εξεικονιστικοί μηχανισμοί που διαθέτει κάθε κοινωνία στη συλλογική μνήμη».

Κι αν αυτές οι περιγραφές συνδυαστούν με την εξιστορήση των περιπετειών της διαμόρφωσης της κοινωνικής πολιτικής, που με τις ταλαντεύσεις, τους δισταγμούς, τις αναβολές, τα ημίμετρα και την απουσία σωστής προπαρασκευής θυμίζουν πολύ καταστάσεις των τελευταίων χρόνων, τότε ο αναγνώστης δεν ξέρει εάν πρέπει να πανηγυρίσει επειδή η ποιότητα ζωής και οι εργασιακές συνθήκες έχουν βελτιωθεί ριζικά, ή εάν πρέπει να κλάψει επειδή, από μια ορισμένη άποψη, τίποτε δεν έχει αλλάξει – ενώ και η προοπτική για το μέλλον δεν δείχνει ευοίωνη.

Ο ίδιος ο Α.Λ. μοιάζει αμφίθυμος. Στον πρόλογο εξομολογείται ότι με την (ιστορική) μελέτη του επιδιώκει «να υποκινήσει ερωτήματα για όσα [σήμερα] θεωρούνται αυτονόητα»:

«Πώς συμβαίνει, σε μια κοινωνία που οργανώνεται γύρω από μηχανισμούς παραγωγής ευημερίας, να τίθενται σε αμφισβήτηση οι θεσμοί της κοινωνικής αλληλεγγύης προς όσους οι ίδιοι αυτοί μηχανισμοί περιθωριοποιούν; Γιατί μια κοινωνία αφθονίας δεν μπορεί να συντηρήσει ένα κράτος πρόνοιας;»

Και στα επιλεγόμενα προσεγγίζει τον αντιφατικό χαρακτήρα της σημερινής κρίσης της κοινωνικής πολιτικής από «διαφορετικές πολιτικές προοπτικές». Η πρώτη «...υπαγορεύει την ανάγκη εναρμόνισης του συστήματος παραγωγής ευημερίας με την κοινωνική αλληλεγγύη, και μάλιστα με τρόπο που να εντάσσει ομάδες και ηλικίες που δεν μπορούν να εισέλθουν στους παραγωγικούς μηχανισμούς και γι' αυτό μένουν και χωρίς την ιδιότητα του πολίτη. Θέτει δηλαδή ζήτημα θεμελιώδους αναδιοργάνωσης και ανακατανομής των οικονομικών δραστηριοτήτων, και μάλιστα σε γιγαντιαία κλίμακα. Λ.χ., πώς αλλιώς θα αντιμετωπιστεί η μετανάστευση από τις φτωχές χώρες, η οποία απειλεί τα κεκτημένα – με την έως τώρα μορφή της κοινωνικής πολιτικής – των εργατών του ανεπτυγμένου κόσμου, και πώς ταυτόχρονα οι μετανάστες θα περιλη-

φθούν στους μηχανισμούς αλληλεγγύης της κοινωνίας;», ενώ η δεύτερη οδηγεί στο συμπέρασμα πως «η κοινωνική πολιτική έχασε πλέον τον οργανικό της χαρακτήρα αφού η αστική ηγεμονία, μετά και από την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, μένει πλέον, και για πρώτη φορά στην ιστορία, απρόκλητη και χωρίς αντίπαλο δέος. Εφόσον λοιπόν ο οικονομικός αυτοματισμός θριάμβευσε πάνω στην πολιτική διεύθυνση της οικονομίας, η αγορά, ως μηχανισμός ανακατανομής ευημερίας, δεν χρειάζεται να συμπληρωθεί ή να διορθωθεί από την πολιτική. Θα ρυθμίσει από μόνη της την κοινωνία».

Είναι φανερό απ' όσα προηγήθηκαν πως το βιβλίο του Αντώνη Λιάκου δεν είναι μόνο μια σπουδαία μελέτη για το παρελθόν, πολύ πιο συναρπαστική από κοινωνικό μυθιστόρημα ή από πολιτικό θρίλερ, αλλά και μια κριτικός προβληματισμού που επιτρέπει στον αναγνώστη, είτε αυτός είναι «απλός» πολίτης είτε είναι διαμορφωτής πολιτικής, να σκεφτεί σε βάθος για τα πιο κρίσιμα κοινωνικά προβλήματα του παρόντος και του κοντινού μέλλοντος.